

3. Старостин, А. Д. (2005). История славянских языков. Москва: Языки славянской культуры.
4. Камбер, В. (2010). Языковая идентичность и глобализация: славянские перспективы. Варшава: Варшавский университет.
5. Доронина И.Н. Литература как один из факторов влияния на личность человека в современных условиях.с.244 УДК 808.5 «Риторика в мировом пространстве: наука, образование, практика». (20 сентябрь 2023 года, г. Фергана, Узбекистан)

Azimova Muhayyo Pulatjonovna, O'zbekiston Davlat Jahon Tillari katta o'qituvchisi
DOI: <https://orcid.org/0009-0001-3377-1413> e-mail: m.azimova@uzswlu.uz

O'ZBEK TILIDAGI BADIY MATNLARDA GIPERBOLANING QO'LLANILISHI

<https://zenodo.org/records/18729034>

Annotatsiya: Maqolada giperbolaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil etilib, uning o'zbek adabiyotidagi funksional roli amaliy misollar orqali ko'rib chiqilgan. Giperbola tushunchasining nazariy asoslari, kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti hamda stilistik tasnifi yoritilgan. Shuningdek, uning boshqa stilistik vositalar bilan farqli va o'xshash jihatlari, metafora, litota, meyozi kabi hodisalar bilan aloqadorliklari ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. O'zbek tilidagi badiiy matnlarda giperbolaning qo'llanishi, adabiy namunalarda giperbola yordamida ifoda etilgan emotsional, dramatik, hazil va kinoyaviy ma'nolar o'rganilgan. Navoiy, Qodiriy, Vohidov kabi adiblarning matnlari misolida giperbolaning stilistik vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so'z va iboralar: giperbola, badiiy matn, stilistik vosita, lirik, dramatik, kinoyaviy

THE USE OF HYPERBOLE IN UZBEK LITERARY TEXT

Annotation: The article theoretically analyzes the linguostylistic and linguocultural features of hyperbole and examines its functional role in Uzbek literature through practical examples. The theoretical foundations of the concept of hyperbole, its origins, historical development, and stylistic classification are highlighted. In addition, its differences and similarities with other stylistic devices, as well as its connections with such phenomena as metaphor, litotes, and meiosis, are discussed on the basis of scholarly sources. The use of hyperbole in Uzbek literary texts and the emotional, dramatic, humorous, and ironic meanings conveyed through hyperbole in literary works are examined. The stylistic functions of hyperbole are analyzed through the texts of authors such as Navoi, Qodiriy, and Vohidov.

Keywords and terms: hyperbole, literary text, stylistic device, lyrical, dramatic, ironic.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГИПЕРБОЛЫ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: В статье теоретически анализируются лингвостилистические и лингвокультурологические особенности гиперболы, а её функциональная роль в узбекской литературе рассматривается на основе практических примеров. Освещаются теоретические основы понятия гиперболы, её происхождение, историческое развитие и стилистическая классификация. Кроме того, на основе научной литературы анализируются её различия и сходства с другими стилистическими средствами, а также взаимосвязи с такими явлениями, как метафора, литота и меёзис. Изучается употребление гиперболы в художественных текстах узбекского языка, эмоциональные, драматические, юмористические и иронические значения, выраженные посредством гиперболы. На примере произведений таких авторов, как Навои, Кадыри и Вахидов, рассматриваются стилистические функции гиперболы.

Ключевые слова и выражения:: гипербола, художественный текст, стилистическое средство, лирический, драматический, иронический.

Kirish.

Giperbola — bu badiiy nutqda keng qo‘llaniladigan, obrazli ifoda vositalaridan biri bo‘lib, u stilistik jihatdan bir necha muhim funksiyalarni bajaradi. Uning asosiy maqsadi — voqea, hodisa yoki holatning darajasini sun‘iy ravishda oshirish orqali ta‘sir kuchini kuchaytirish va o‘quvchiga chuqur emotsional taassurot qoldirishdir. Quyida giperbolaning asosiy stilistik funksiyalari ko‘rib chiqiladi. Giperbolaning eng asosiy vazifalaridan biri — nutqqa hissiy rang berishdir. O‘quvchi yoki tinglovchida kuchli hissiy reaksiya uyg‘otish orqali matnning ta‘sirchanligini oshiradi. Masalan ingliz tilida: “I’m so hungry I could eat a horse.” O‘zbek tilida: “Ochlikdan yuragim orqaga tortilib ketdi.” Ikkala misolda ham real holatdan yiroq tasvir orqali ochlik hissi kuchli ifodalangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Badiiy adabiyotda qahramon xarakterini ochib berishda yoki muayyan manzarani ta‘riflashda giperbola juda samarali vosita hisoblanadi. Ayniqsa, epik va lirika janrlarida u ko‘p uchraydi. O‘zbek adabiyotida Alisher Navoiy [1], Abdulla Qodiriy [2], Erkin Vohidov kabi ijodkorlar matnlarida giperbolaning poetik obraz yaratish, hissiy kuch berish va madaniy-estetik ifodani kuchaytirish vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan, Alisher Navoiyning “Xamsa”sida giperbolalar orqali qahramonlar shijoati va kuch-qudrati ifodalanadi: “Yo‘l yursa, tog‘lar silkinar, suvlar to‘xtar.” [1]

Ingliz adabiyotidagi Shekspir, Dikens, Tven, Rowling kabi mualliflar asarlarida giperbolaning dramatik, satirik va estetik funksiyalarini ochib beriladi. Shekspirning “Macbeth” tragediyasida qahramon o‘z qo‘lidagi qon iflosligini “Neptune’s ocean wash this blood clean from my hand?” degan giperbolik jumla orqali tasvirlaydi.[3]

Giperbola ko‘pincha kinoyaviy yoki satirik nutq uslubida qo‘llaniladi. Bu ayniqsa zamonaviy adabiyot, publisistika va kundalik muloqotda ko‘p uchraydi. Giperbola orqali voqea yoki shaxs ustidan hazil qilinadi, biroq bu hazil keskinlikni yengillashtirib, o‘quvchida quvnoqlik uyg‘otadi. Inglizcha misol: “Her bag weighs a ton!” O‘zbekcha misol: “Uning gaplari bo‘riga ham ovqat bo‘lardi!”

Ayniqsa tragediyalarda giperbola insoniy kechinmalar, fojeaviy holatlar yoki ichki azob-uqubatlarni kuchaytirib ko'rsatadi. Bu uslub orqali o'quvchi qahramonning ruhiy holatiga yanada chuqurroq kirib boradi. Misol: "Yig'ladim, dunyo to'lib ketdi ko'z yoshlarimdan."

"The whole world collapsed when she left me." Bu holatda giperbola voqeani ko'proq obrazli va ichki dramatisizmga boy qilish uchun xizmat qiladi.

Giperbola, boshqa stilistik vositalar bilan uyg'unlikda, ayniqsa kontrast yaratish uchun ishlatiladi. Masalan, realistik va bo'rttirilgan ifodalar birgalikda berilib, o'quvchining e'tiborini jalb qiladi. Shuningdek, giperbolaning bo'rttirilgan tabiati uni matnda ajratib turadi, shu orqali muallif asosiy fikrni urg'ulaydi.

Natija va muhokama.

O'zbek adabiyotida giperbola qadimdan hozirgacha badiiy ifoda vositasi sifatida keng qo'llanilgan. Bu bo'rttirishlar poetik obraz yaratish, qahramonning kuch-qudratini ifodalash, hissiyotlarni oshirish yoki kinoya orqali tanqid qilishda muhim vosita bo'lgan. Giperbolaning poetik matndagi o'rni, ayniqsa, lirika va epik asarlarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

O'zbek adabiyoti o'ziga xos obrazlilik, emotsionallik va xalq og'zaki ijodidan olingan boy ifodaviy vositalar bilan ajralib turadi. Giperbola bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. U ko'pincha xalq maqollari, dostonlar, she'riyat va nasriy asarlarda kuzatiladi. Misol uchun, Alisher Navoiy she'rlarida quyidagi giperbolik ifodalarni uchratish mumkin: "Ko'nglimda ming o't, yuz ming o'lan bor" – bu yerda muallif qalbidagi iztirob va dard kuchi bo'rttirilgan ko'rinishda ifodalangan. Yoki Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida giperbola vositasida qahramonlarning his-tuyg'ulari, holati kuchli tarzda ifodalangan. Giperbola o'zbek badiiy matnlarida odatda kuchli his-hayajon, muhabbat, nafrat yoki iztirobni yetkazishda xizmat qiladi. Alisher Navoiy giperboladan obraz yaratishda mahorat bilan foydalangan. U ma'shuqaning go'zalligini, oshiqning iztirobini yoki sabrini cheksiz darajada tasvirlaydi.[2] Misol:

"Yuzung yetuk oy emas, xarsang bo'lur oy bila,

Ko'zlaring xushmoy bo'lsa, tosh yiringlar soy bila."

Bu misrada sevgilining go'zalligi haddan tashqari bo'rttiriladi: oy va suv singari tabiiy go'zalliklar ma'shuqaning yonida hech narsaga arziyas darajada tasvirlanadi. Bu orqali oshiqning muhabbati va ma'shuqaning yuksak obrazini ifodalash ko'zda tutilgan.

Qodiriy o'z romanida giperbolani lirik va dramatik holatlarni kuchaytirish uchun ishlatgan. Misol: "Otabek Zuhraxonimdan ayrilgan paytda yuragi parcha-parcha bo'ldi, go'yoki dunyo barbod bo'lgandek edi."

Bu yerda ajralish fojeasi dramatik kuchga ega bo'lishi uchun giperbola vositasi ishlatilgan. "Yuragi parcha-parcha bo'lish" yoki "dunyo barbod bo'ldi" degan iboralar real emas, lekin o'quvchiga qahramonning ichki iztirobini kuchliroq his qilish imkonini beradi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida ham giperbola keng qo'llanadi. Erkin Vohidov, Omon Matjon, Abdulla Oripov kabi shoirlar vatanparvarlik, muhabbat va ruhiy kechinmalarni kuchaytirish uchun giperboladan foydalanishgan. Erkin Vohidovdan:

"Men seni sevaman, o'zbek tilim,

Senga ming jon fido, bir jon emas."[5]

Bu yerda "ming jon fido" iborasi orqali shoir ona tiliga bo'lgan muhabbatini giperbolik tarzda ifodalagan. Aslida bir kishining ming joni bo'lmaydi, ammo bu bo'rttirish orqali sevgining cheksizligini his qilish mumkin. Xalq og'zaki ijodida ham

giperbola hazil, kinoya va ta'sirchanlik yaratish vositasi sifatida keng qo'llanadi. Misollar:

“Qorni yerga tegib yurardi.” (Semizlik haqida)

“Ko'r bo'lsa ham, to'qqiz joydan ko'rar edi.” (Kinoyali maqtov)

Bu kabi iboralarda giperbola orqali shaxs yoki holat bo'rttirib tasvirlanadi. Bu esa tinglovchi yoki o'quvchini bir zumda holatga jalb qiladi va ko'pincha estetik zavq bag'ishlaydi.

Giperbola har ikkala adabiyotda — ingliz va o'zbek tillarida — badiiy nutqning ajralmas ifoda vositasi hisoblanadi. Biroq, ularning qo'llanish uslubi, maqsadi va madaniy kontekstdagi roli ayrim farqlar va o'xshashliklarga ega. Quyida bu jihatlar taqqosiy tahlil asosida yoritiladi. Emotsional ta'sirchanlikni kuchaytirish: Har ikki adabiyotda ham giperbola yordamida muallif o'quvchi ruhiyatiga ta'sir o'tkazadi.

Inglizcha misol: “I've told you a million times!”

O'zbekcha misol: “Ming marta aytdim-ku!”

Qahramonlarning jasoratini, go'zalligini yoki fojeasini bo'rttirish orqali ularga o'ziga xoslik beriladi. Shekspir: “His legs bestrid the ocean.”

Navoiy: “Yo'l yursa, tog'lar silkinar.”

Hazil, tanqid va kinoyada giperbola juda samarali.

Tven: hayvonlarni “ta'limli” qilib tasvirlaydi.

Xalq og'zaki ijodi: “Qorni yerga tegib yuradi.”

O'zbek adabiyotida giperbola ko'proq ulug'lash, ideallashtirish va poetik go'zallik yaratish vositasi sifatida ishlatiladi. Misol: “Oy seni ko'rsa, yuzini yashirar.” Ingliz adabiyotida esa u ko'proq emotsional bo'rttirish yoki kulgi elementiga aylanadi. “Her voice could shatter glass.”

O'zbek adabiyotida, ayniqsa klassik she'riyatda giperbola metaforalar bilan chambarchas bog'liq. Ingliz adabiyotida esa, ayniqsa zamonaviy asarlarda, u dialog va ichki monologlar orqali ko'proq ifodalanadi. Giperbola ingliz va o'zbek adabiyotida har xil yo'sinda namoyon bo'lsa-da, ularning asosiy vazifasi — ta'sirchanlikni oshirish, obrazni kuchaytirish va o'quvchining e'tiborini jalb etishdir.

Bu vosita ikki millat adabiyotida o'z o'rniga ega, o'z madaniy-tarixiy kontekstida shakllangan, ammo umumiy badiiy vosita sifatida o'xshash maqsadlarga xizmat qiladi.

O'zbek tilida giperbolemaning, ya'ni morfofonogiperbolemaning quyidagi tiplari aniqlandi va qolipga solindi :

1) uzun, sovuq kabi so'zlarda [u:], katta so'zida [a], uzoq so'zida [o] unli fonomorfemalari orqali, masalan: O'sha kuni havo sovuq edi (A.Qahhor. Sinchalak, 120) It was cold that day; Bozordan uzun arqon olish kerak edi (A.Qahhor. Sinchalak, 200) It was necessary to buy a long rope at the market ;[4]

2) [o':] o'o'o'ta, [u:] - jjjuda, [e:] -eeeng, [o:], bag'ooyat [e:] -beenihoya, beehad, beehimor, beehisob, kabi so'zlarda, masalan: U o'shanda behad xursand edi (A.Qahhor. Sinchalak, 29) – He was very happy then.;

3) rrrosa, rrrazil, nnnixoyatda, g'g'g'irt, g'g'g'alamis, rrrasvo, rrrahmsiz, shshshafqatsiz, tttooshyurak, pppastkash, bbbag'ritosh, ibbbilis , kabi sifatlar bilan ifodalangan so'zlarda [g'] [r], [sh], [t], [p],[b] va h.k. kabi undosh fonomorfemalar orqali: U pul topaman deb rosa ishladi, ter to'kdi (A.Qahhor.O'tmishdan ertaklar, 167); He worked extremely hard so that he could earn money for living - Do'stingiz nihoyatda aqlli odam, ukaginam!- Your friend is a very clever man, brother! [6]

Tillarda morfogiperbolemalarning allomorfik jihatlari ularning tarkibidagi giperbolizator (mubolag'lovchi vosita)ning mubolag'alanmish (ya'ni

mubolag‘alantiriluvchi vosita)ga nisbatan joylashish tartibi muhim tipologik relevant jihat sifatida qaralishi lozim, chunki u yoki bu tilning tillarning qaysi tipologik tipiga mansubligi bilan uzviy bog‘liq holda giperbolizator mubolag‘alanmishga nisbatan prepozitsiyada yoki postpozitsiyada kelishi mumkin, bunda interpozitsiya bo‘lishi mumkin emas. (qiyoslang: ingliz tilida: reckless; rus tilida: bezrassudnyy (bespechnyy) va o‘zbek tilida: taptortmas, kaytmas). Ko‘rinib turibdiki, rus tilida bog‘liq morfemaning postpozitsiyada kelishi kuzatilmadi. Bu tipik holat quyidagi qonuniyatni taqozo etadi: Agar til SVO qolipiga ega bo‘lsa, unda morfogiperbolema tarkibidagi giperbolizator mubolag‘alanmishga nisbatan qat‘iy ravishda postpozitsiyada joylashadi (bunday morfemalar sof ingliz morfemalari bo‘lsa), lotin tilidan kirib kelganlari esa prepozitsiyada joylashadi. Agar til SOV qolipiga ega bo‘lsa, unda giperbolema tarkibidagi morfogiperbolizator boshqa tillardan o‘zlashtirilgan vosita bo‘lmasa, u mubolag‘alanmishga nisbatan qat‘iy ravishda postpozitsiyada joylashadi.

Xulosa.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, giperbola – bu nutqning emotsional-ekspressiv va obrazli ifoda imkoniyatlarini kuchaytiruvchi muhim stilistik vosita bo‘lib, u ikki tilda ham keng va faol qo‘llaniladi.

Ingliz adabiyotidagi Shekspir, Dikens, Tven, Rowling kabi mualliflar asarlarida giperbolaning dramatik, satirik va estetik funksiyalarini ochib beruvchi misollar keltirildi. O‘zbek adabiyotida esa Navoiy, Qodiriy, Vohidov kabi ijodkorlar matnlarida giperbolaning poetik obraz yaratish, hissiy kuch berish va madaniy-estetik ifodani kuchaytirish vositasi sifatida ishlatilgani misollar orqali isbotlandi.

Qiyosiy tahlil asosida shuni aytish mumkinki, giperbola har ikki tilda ham milliy tafakkur, madaniyat va badiiy uslubni ifodalovchi muhim elementdir. U orqali muallif o‘z fikrini nafaqat etkazadi, balki tinglovchi yoki o‘quvchini chuqurroq ta’sirlantirishga intiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2003
2. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Yozuvchi, 2000. 220 bet.
3. Nazarova M., Abduazizov A. Stilistika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2000.
4. Бабаханова Л.Т. Методические разработки по практической стилистике, современного английского языка. Ташкент: 2005.
5. Сагатова Л. Гипербола и олицетворение в творчестве Агахи// Языковедение и иностранные языки, Т.: 2001
6. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси. –Т.: Ўқитувчи, 2003.
7. Қорабоев Ж.Б. Гиперболанинг лингвистик мақоми ва муболағалашган семантикали фразеологик бирликлар// Тилшуносликдаги янги йўналишлар ва уларнинг муаммолари. –Тошкент, 2013. 245-248 -б.
8. Хошимов Ғ.М., Қорабоев Ж.Б. Турли тизимли тилларда “гипербола концептуал семантикаси” вербализаторларининг релевант типологик жиҳатлари ва таржима муаммолари. //Chet tilda madaniyatlararo muloqotni o‘rgatishning dolzarb masalalari. Ilmiy-ta’limiy anjumamn materiallari, Toshkent, 2017. 154-158 -с.
9. Хошимов Ғ.М. Турли тизимли тилларда антигиперболанинг лингвостилистик мақоми // Kognitiv tilshunoslik va filologiyaning dolzarb masalalari. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Farg‘ona. 2017, 92-95-б. Ф.Абдурахимова билан ҳаммуаллифликда)